

بررسی انتقادی ساقی‌نامه در فهرست‌های نسخ خطی و منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی

هادی بیدکی^۱

چکیده

هدف از نوشتن این مقاله بررسی ساقی‌نامه‌های سروده شده تا پایان سده ۱۲ است. در این راستا پس از طرح مسأله، سابقه تحقیق، تعریف ژانر ساقی‌نامه و ملاحظات تاریخ ادبیاتی درباره آن در درآمد، به بررسی انتقادی فهرست‌های نسخ خطی و منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی پرداخته شده است. در بخش بررسی انتقادی فهرست‌های نسخ، روشن خواهد شد که برخی فهرست‌نویسان اشعاری را اشتباهاً به عنوان ساقی‌نامه به برخی از شاعران نسبت داده و یا ساقی‌نامه‌های واحدی را به چند شاعر منسوب کرده‌اند. سپس به ساقی‌نامه‌های نویافته‌ای پرداخته شده که در دو تذکره میخانه و پیمان به آن‌ها اشاره نشده است. در بخش بررسی انتقادی منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی، به بررسی کامل‌تری از ساقی‌نامه‌هایی پرداخته شده که گلچین معانی آن‌ها را در مقدمه پیمان مختصراً معرفی کرده؛ همچنین در این بخش منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی که به ساقی‌نامه پرداخته‌اند، بررسی شده است. بنابراین این مقاله دو هدف اصلی دارد: ۱- تکمیل و اصلاح اطلاعات مربوط به برخی از ساقی‌نامه‌ها ۲- معرفی و بررسی برخی از ساقی‌نامه‌های نویافته و نامذکور در دو تذکره میخانه و پیمان.

کلیدواژه‌ها: ساقی‌نامه، میخانه، پیمان، نسخ خطی، منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی.

۱. طرح مسأله

ساقی‌نامه یکی از ژانرهای پر بسامد ادبیات غنایی است. پژوهش‌های نسخه‌شناسانه درباره این ژانر از نخستین اقداماتی است که می‌تواند راه را برای مطالعات بعدی باز کند. در دو تذکره

۱- دانشجوی دکتری گروه ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد h.bidaki@gmail.com

میخانه و پیمانہ بسیاری از ساقی‌نامه‌ها معرفی و متن آن‌ها ثبت شده، اما با پیدا شدن نسخ تازه و نیز تدوین فهرست‌های جدید از آن‌ها، جستجو برای یافتن نمونه‌های دیگر ضروری می‌نماید. هم بدین منظور، در این تحقیق بررسی دقیق فهرست‌های نسخ خطی متعدد نوشته شده در ایران و خارج از ایران، تذکره‌ها و کتاب‌شناسی‌ها را برای یافتن ساقی‌نامه‌ها اساس قرار داده‌ایم. در خلال این تحقیق روشن خواهد شد که تعدادی از ساقی‌نامه‌ها صرفاً در صفحات فهرست‌های نسخ خطی ثبت شده و کم‌تر کسی از آن‌ها آگاه است، بسیاری از ساقی‌نامه‌هایی که فهرست‌نویسان به برخی از شاعران نسبت داده‌اند، اصلاً ساقی‌نامه نیست، سراینده تعدادی از ساقی‌نامه‌ها مشخص نیست و در انتساب ساقی‌نامه به برخی از شاعران تردید است و برخی از ساقی‌نامه‌ها نیز مفقود شده است.

۲. بحث

۲-۱. تعریف ژانر

در لغت‌نامه دهخدا/ ساقی‌نامه این‌گونه تعریف شده: «نوعی شعر مثنوی در بحر متقارب که در آن شاعر خطاب به ساقی کند و مضامینی در یاد مرگ و بیان بی‌ثباتی حیات دنیوی و پند و اندرز و حکمت و غیره کند. با این که این نوع شعر را به علت ذکر باده و جام با سایر اشعار خمیریۀ مناسبی است، اما دو شرط این که مثنوی باشد و در بحر متقارب گفته آید آن را نوع خاصی در میان اشعار فارسی قرار می‌دهد و نیز روح خاص فلسفی و اخلاقی و عرفانی این نوع منظومه‌ها با مضامین عادی خمیریات تفاوتی آشکار دارد» (دهخدا، ذیل «ساقی‌نامه»). احمد گلچین معانی، مصحح میخانه و مؤلف پیمانہ، از محققانی است که بیشتر از دیگران به صورت تخصصی به تحقیق درباره ساقی‌نامه پرداخته است. او در تکمیل تعریف دهخدا از ساقی‌نامه، در مقدمه پیمانہ ذکر کرده: «ساقی‌نامه و مغنی‌نامه که اجزای یک منظومه مستقل را تشکیل می‌دهد، ابیاتی است خطاب به بحر متقارب مثنوی مقصور یا محذوف که در آن شاعر با خواستن باده از ساقی و تکلیف سرودن و نواختن به مغنی، مکنونات خود را درباره دنیای فانی و بی‌اعتباری مقام و منصب ظاهری و کج‌روی چرخ و ناهنجاری روزگار و نگون‌بختی و بی‌وفایی

یار و جفای اغیار و دورویی ابناء زمان و صفای اهل دل و مذمت زاهدان ریایی و مانند این‌ها ظاهر و آشکار می‌سازد و در ضمن بیان این مطالب، کلمات حکمت‌آمیز و نکات عبرت‌انگیز نیز بر آن می‌افزاید» (گلچین معانی، ۱۳۵۹: ۱). تعاریف دیگری از ساقی‌نامه در کتاب‌ها و مقالات متعدد مانند *انواع شعر فارسی*، «ساقی‌نامه در ادب فارسی» و... ذکر شده که اغلب آن‌ها عصاره و اقتباسی است از تعریفی که دهخدا و گلچین معانی ارائه کرده‌اند. بر اساس این تعاریف، ویژگی‌های ساقی‌نامه از این قرار است:

- منظوم است و غالباً در قالب مثنوی و بحر متقارب.

- شاعر در آن ساقی را مورد خطاب قرار می‌دهد.

- زمینه عاطفی - معنایی آن را بیان اندیشه‌های شاعر درباره موضوعاتی نظیر بی‌ثباتی دنیا و زمانه، مذمت زاهدان ریایی، دورویی ابنای زمانه، دعوت به خوش‌باشی و سخنان حکمت‌آمیز تشکیل می‌دهد.

بر این اساس، غزل نمی‌تواند در ذیل این ژانر جای بگیرد، حتی اگر از نظر زمینه‌های معنایی - عاطفی مشتمل بر مضامین مذکور باشد. به نظر می‌رسد وجه تمایز ساقی‌نامه در مقام یک ژانر اولاً در قالب آن و ثانیاً در خطاب قرار دادن ساقی است. برخی شاعران به جای مثنوی، در قالب ترجیع‌بند و ترکیب‌بند ساقی‌نامه سروده‌اند. زمینه‌هایی معنایی - عاطفی نمی‌تواند وجه ممیز ساقی‌نامه از دیگر ژانرها باشد، چرا که موارد فوق در بسیاری از ژانرهای غنایی یافت می‌شود. می‌توانیم بگوییم به شرط محقق شدن دو ویژگی دیگر، این ویژگی می‌تواند در احراز هویت ساقی‌نامه یاری‌رسان باشد.

۲-۲. ملاحظات تاریخ ادبیاتی

شاعران عرب جاهلی (مثل عدی بن زید) در اشعار خود به توصیف خمر، ساقی و مناظر مربوط به می‌خواری پرداخته‌اند و در اشعار عربی و فارسی پس از اسلام (مثل اشعار ابونواس و منوچهری دامغانی) نیز مضامین مذکور دیده می‌شود. این خمریات که غالباً در قالب قصیده و در بحرهای مختلف سروده شده، عاری از مفاهیم عارفانه درباره اصطلاحاتی مانند می، عشق، ساغر، ساقی، جام و... است، در حالی که ساقی‌نامه غالباً در قالب مثنوی و در بحر

متقارب سروده شده و اصطلاحات مذکور در آن در معانی عارفانه به کار رفته است. برخی معتقدند که فخرالدین اسعد گرگانی نخستین شاعر فارسی‌زبانی است که یک مثنوی در بحر متقارب و مشتمل بر مضامین ساقی‌نامه سرود، ولی از منظومه او فقط دو بیت باقی مانده است (محبوب، ۱۳۳۹: ۷۸-۷۹). نظامی گنجوی به پیروی از او ابیاتی را در پایان داستان‌های *اسکندرنامه* در مضمون ساقی‌نامه و در خطاب به ساقی سروده است و امیرخسرو دهلوی در *آینه اسکندری*، *خواجوی کرمانی* در *همای و همایون* و *جامی* در *سکندرنامه*، *هاتفی* در *تمرنامه*، *طالب آملی* در *جهانگیرنامه* و برخی از شعرای دیگر شیوه نظامی را در سرودن ساقی‌نامه در همان قالب و بحر دنبال کردند. برخی از شعرا مانند *حیاتی گیلانی*، *ناظم هروی* و *ناصرعلی سرهندی*، ساقی‌نامه‌سرایی را در قالب مثنوی، ولی در بحر هزج ادامه دادند و برخی از آن‌ها نیز مانند *فخرالدین عراقی*، *وحشی بافقی* و *کامل جهرمی* در قالب ترکیب‌بند و ترجیع‌بند طبع‌آزمایی کردند. نخستین شاعری که پس از *فخرالدین اسعد ساقی‌نامه* خود را در قالب یک مثنوی مجزا و مستقل، نه در پایان داستان‌های دیگر، سرود، *حافظ شیرازی* بود و پس از او *شاعرانی* مانند *امیدی تهرانی* و *پرتوی شیرازی* در قالبی مستقل و مجزا به ساقی‌نامه‌سرایی پرداختند.

سرودن ساقی‌نامه از سده ۱۰ تا ۱۴ رواج بیشتری یافت و شاعران متعددی در آن طبع‌آزمایی کردند. در اوایل، ابیات ساقی‌نامه به بیش از ۲۰۰ بیت نمی‌رسید، ولی ظهوری ترشیزی نخستین شاعری بود که ساقی‌نامه‌ای مشتمل بر ۴۵۰۰ بیت سرود. هر چند اغلب ابیات این منظومه ربطی به ساقی‌نامه ندارد، اما در منابع تاریخ ادبیاتی آن را به عنوان ساقی‌نامه می‌شناسند (نک: صفا، ۱۳۸۹: ۷۷/۵ و نفیسی، ۱۳۴۴: ۴۴۵/۱). پس از ظهوری، *شاعرانی* مانند *وحید قزوینی*، *سالک قزوینی* و *فانی کشمیری* ساقی‌نامه‌سرایی را در ابیاتی بیش از هزار بیت ادامه دادند، تا آنجا که به روایتی، ساقی‌نامه طغرای *مشهدی* ۲۰۰۰۰ بیت داشته است (نک: *فخرالزمانی*، ۱۳۴۰: بیست‌ونه-سی و پنج؛ *گلچین معانی*، ۱۳۵۹: ۱۳-۱؛ *زرین‌چیان*، ۱۳۵۵: ۵۸۶-۵۷۱؛ *رستگار فسایی*، ۱۳۷۲: ۳۰۲-۲۸۸).

۳-۲. سابقه تحقیق درباره ساقی‌نامه

در دوره صفوی سرودن ساقی‌نامه رواج بیشتری یافت. در اواخر سده ۱۰ مجموعه‌ای از مثنوی‌ها در موضوعات مختلف به نام *انوار الازهار* تألیف شد که فصلی از آن به ساقی‌نامه‌ها اختصاص دارد. فخرالزمانی در اوایل سده ۱۱ بیش از ۵۰ ساقی‌نامه را همراه با شرح احوال شاعران آن‌ها در تذکره *میخانه* گرد آورد. پس از او، همت‌خان نیز *حکمه* را مشتمل بر ذکر ۱۲۰ ساقی‌نامه تألیف کرد و کوکب بن قمرخان سیفی قزوینی در سال ۱۰۴۲ منتخبی از چندین ساقی‌نامه را در *مجمع المضامین* خود گنجانده. الله‌وردی بیگ در سال ۱۰۷۵ چندین ساقی‌نامه را در بیاض خود ذکر کرد و میر کرم‌علی خان تالپور *مجموعه دل‌گشا* را در سده ۱۳ تألیف کرد و در فصلی از آن به ساقی‌نامه‌ها پرداخت. تذکره *میخانه* مهم‌ترین منبع درباره ساقی‌نامه‌هاست که هم مؤلف آن توجه جدی به ساقی‌نامه داشته و هم مصحح آن، به گونه‌ای که مصحح *میخانه* (احمد گلچین معانی) پس از تصحیح آن، تذکره *پیمان* را تألیف کرد و متن ساقی‌نامه‌های نامذکور در *میخانه* را در آن گنجانده. پس از فخرالزمانی و گلچین معانی، هر کس تحقیقی درباره ساقی‌نامه‌ها انجام داده، بی‌شک متأثر از آن‌ها بوده است. جدا از فهرست‌نویسان کتاب-خانه‌های متعدد در ایران و خارج که هر کدام نسخی از ساقی‌نامه‌ها را معرفی کرده‌اند، کسانی مانند علی‌نقی منزوی در مقاله «ساقی‌نامه‌های خطی»، آقابزرگ تهرانی در جلد ۱۲ *الذریعه*، احمد منزوی در جلد چهارم *فهرست نسخه‌های خطی فارسی و مصطفی درایتی* در جلد ششم *فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)*، هر کدام در ذیل کلمه ساقی‌نامه به معرفی نسخ خطی آن پرداخته‌اند که برخی از آن‌ها سروده شاعرانی است که متن آن‌ها در دو تذکره *میخانه* و *پیمان* ذکر شده و برخی ساقی‌نامه‌هایی است که در دو تذکره مذکور ثبت نشده و در این مقاله به آن‌ها می‌پردازیم. علاوه بر آثار مذکور، تحقیقات و کتب دیگری نیز درباره ساقی‌نامه‌ها در دوران معاصر نوشته شده که اغلب آن‌ها درباره ساقی‌نامه‌ها و ساقی‌نامه‌سرایانی است که در دو تذکره *میخانه* و *پیمان* ذکر شده است؛ برخی از آن‌ها عبارتند از: *حُصْن‌خانه* تألیف محمدعلی صادقی در سال ۱۳۷۰، *تذکره ساقی‌نامه‌سرایان آذربایجان* تألیف میرهدایت حصاری در سال ۱۳۸۴، *ساقی‌نامه در شعر فارسی* تألیف احترام رضایی در سال ۱۳۸۸، *انواع شعر فارسی* تألیف

منصور رستگار فسایی در سال ۱۳۷۲ و سیری در ساقی‌نامه‌ها، مطرب‌نامه‌ها و... تألیف غلامرضا یاسی‌پور در سال ۱۳۸۸. همچنین مقالاتی نیز در ارتباط با ساقی‌نامه نوشته شده که برخی از آن‌ها عبارتند از: «ساقی‌نامه در ادب فارسی» نوشته غلامرضا زرین‌چیان در سال ۱۳۵۵، «ملاحظات در ساختار ساقی‌نامه با تأکید بر دو نمونه گذشته و معاصر» نوشته منوچهر جوکار در سال ۱۳۸۵، «ساقی‌نامه‌ها در ادب فارسی» نوشته شهرزاد شیدا در سال ۱۳۸۶-۱۳۸۵، «تبیین حقایق عرفانی و معرفت‌شناسی در ساقی‌نامه‌های ادب فارسی» نوشته سیداحمد حسینی کازرونی در سال ۱۳۸۶ و «ساقی‌نامه‌ها نزدیک‌ترین نوع ادبی به رباعیات خیام» نوشته محمد آزادمظهری در سال ۱۳۸۸، که هیچ‌کدام از آن‌ها مشابه و مرتبط با موضوع و هدف این مقاله نیست.

۲-۴. بررسی انتقادی ساقی‌نامه در فهرست‌های نسخ خطی

۲-۴-۱. انتسابات نادرست ساقی‌نامه

از جمله منظومات خطی موجود، اشعاری است که فهرست‌نویسان آن‌ها را اشتباهاً به عنوان ساقی‌نامه به برخی از شاعران نسبت داده‌اند. اشعار زیر از این نوع است:

- شعری در پایان کلیات اشعار انوری موجود در کتابخانه مجلس شورا (ش ۲۳۸۲/۳) با کتابت سده ۱۳ به عنوان ساقی‌نامه به انوری ایبوردی (م. ۵۸۵) نسبت داده شده (راست‌کار، ۱۳۴۷: ۸/۹۳؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۴/۲۸۶۱)، ولی پس از مراجعه به عکس نسخه، روشن شد که این شعر به مطلع «حریفی که این نیل‌گون خم از اوست/ شراب طهور و سقا هم از اوست» استنساخ شده و این ساقی‌نامه از آن امیدی تهرانی (م. ۹۲۹) است که متن آن در میخانه (۱۳۴۰: ۱۴۸) ثبت شده و چون در صفحات پایانی کلیات اشعار انوری کتابت شده، فهرست‌نویسان اشتباهاً آن را سروده انوری قلمداد کرده‌اند.

- شعری در کتابخانه مجلس شورا (ش ۸۹۸۲/۵۶) با کتابت سده ۱۱ به عنوان ساقی‌نامه به قطران تبریزی (م. ۴۶۵) نسبت داده شده (طباطبایی بهبهانی، ۱۳۸۶: ۴۴۲؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۸/۶)، ولی پس از مراجعه به عکس نسخه، روشن شد که هر چند کاتب نسخه این شعر را با عنوان «ساقی‌نامه حکیم قطران» و به مطلع «دلا تا به کی بی‌نوایی کشم/ ملامت ز زهد ریایی

کشم» استنساخ کرده و فهرست‌نویسان نیز از او تبعیت کرده‌اند، ولی ۱۰ بیت اول آن، همان ۱۰ بیت نخست ساقی‌نامه‌ای است که گلچین معانی از اواخر شاهنامه شاه اسماعیل سروده قاسم گنابادی در پیمانه (۱۳۵۹: ۴۳۰) ذکر کرده و بقیه ابیات، همان ابیات ۲۰ به بعد قصیده خاقانی به مطلع «صبح چون زلف شب براندازد/ مرغ شب از طرب پر اندازد» است (خاقانی شروانی، ۱۳۷۹: ۹۴-۹۱).

- شعری در دارالکتب قاهره (ش ۲۰) به مطلع «ساقیا برخیز و در ده جام را/ خاک بر سر کن غم ایام را» به عنوان ساقی‌نامه حافظ شیرازی ثبت شده (مبشر طرازی، ۱۹۶۶: ۱/۲۹۴؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۶۶/۴-۲۸۶۵)، حال آن که بیت فوق مطلع یکی از غزلیات حافظ است (حافظ شیرازی، ۱۳۸۷: ۱۲) و ساقی‌نامه حافظ در میخانه (۱۳۴۰: ۹۲) با مطلع «سر فتنه دارد دگر روزگار/ من و مستی و فتنه چشم یار» ذکر شده و متن تمام نسخ خطی آن با محتوای میخانه برابر است (نک: منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۶۵/۴؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۸/۶).

- شعری در کتابخانه مجلس شورا (ش ۱۳۶۷/۴) به مطلع «از صدای ناله ناقوس در تصدیق او/ عارفان را استماع لفظ اشهد می‌رود» به عنوان ساقی‌نامه شانی تکلو (م. ۱۰۲۳) ثبت شده (صدرایی خوبی، ۱۳۷۷: ۱۲/۳۷، ۲۰۴؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۱۱/۶) ولی پس از مراجعه به عکس نسخه، روشن شد که شعر مذکور همراه با دو شعر دیگر در قالب قصیده سروده شده و هیچ‌یک از آن‌ها عنوان و محتوای ساقی‌نامه ندارد (نک: شانی تکلو، ۱۳۹۰: ۶-۲).

- ابیاتی موجود در کتابخانه مجلس شورا در ۱۰ صفحه به مطلع «بیا ساقی به جامی کن شبنم روز/ به آبی سرخ قندیلیم برافروز» در خلال کلیات اشعار عماد فقیه کرمانی (م. ۷۷۳) با شماره ۱۳۵۱۲ هست که فهرست‌نویسان آن را به عنوان ساقی‌نامه عماد ثبت کرده‌اند (صدرایی خوبی، ۱۳۷۷: ۱۲/۳۷؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۸/۶)، در حالی که پس از مراجعه به عکس نسخه، روشن شد که ۱۰ صفحه مذکور از جمله ابیات اوایل طریقت‌نامه عماد است که شاعر مطابق با شیوه نظامی در اسکندرنامه، پس از سرودن ابیاتی، دو بیت در خطاب به ساقی سروده و جمعاً ۳۸ بیت در آن گنجانده، ولی فهرست‌نویسان با دیدن ابیاتی که در خطاب به ساقی سروده و به رنگ قرمز کتابت شده، فوراً این ۱۰ صفحه را یک مثنوی جدای از طریقت‌نامه دانسته و نام آن

را ساقی‌نامه گذاشته‌اند، در حالی که شاید بتوانیم ۳۸ بیت مذکور را ساقی‌نامه غیر مستقل عماد بنامیم، ولی کل ۱۰ صفحه را نمی‌توانیم.

- حکایتی منظوم از وحشی بافقی (م. ۹۹۱) در خلال جنگی موجود در کتابخانه مجلس شورا (ش ۵۹۹۶/۶۷) کتابت شده که فهرست‌نویسان آن را نیز به عنوان ساقی‌نامه وحشی ثبت کرده‌اند (حائری، ۱۳۴۸: ۳۷۹/۱۷؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۹۰/۴؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۱۰/۶)، ولی پس از مراجعه به عکس نسخه، روشن شد که فهرست‌نویسان با دیدن دو بیت «بیا ساقی آن آب جان- بخش را/ فراغت‌فزای روان‌بخش را/ به من ده که آرام‌جانم شود/ غذابخش روح و روانم شود» که در پایان حکایت کتابت شده و در خطاب به ساقی است، کل حکایت را ساقی‌نامه وحشی پنداشته‌اند.

- دو نسخه از ساقی‌نامه‌های امیدی تهرانی (م. ۹۲۹) و عرفی شیرازی (م. ۹۹۹) در کتابخانه مجلس شورا (ش ۲۳۲۹/۶۵ و ۹۸۱/۲) نگهداری می‌شود که از ابیات میانی به بعد استنساخ شده‌اند و مطلع ابیات موجود از ساقی‌نامه امیدی بیت «بیا ساقی آن تلخ شیرین‌گوار/ که شیرین کند تلخی روزگار» است و مطلع ابیات موجود از ساقی‌نامه عرفی بیت «بیا ساقی این تشنگی را بسنج/ پس از آرزوی دل ما مرنج». فهرست‌نویسان این دو بیت را به عنوان مطلع ساقی‌نامه‌های امیدی و عرفی ثبت کرده‌اند (راست‌کار، ۱۳۴۷: ۳۳-۳۳/۸، ۳۳۳؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۶۱/۴، ۲۸۷۹)، در حالی که پس از مراجعه به ساقی‌نامه امیدی و ساقی‌نامه عرفی در میخانه (۱۳۴۰: ۱۴۸، ۲۴۰) و سنجش آن‌ها با متن اغلب نسخ خطی، روشن شد که محتوای اغلب نسخ خطی هر دو ساقی‌نامه با محتوای میخانه برابر است (نک: منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۶۱/۴، ۲۸۷۹؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۹/۶، ۱۰) و بیتی که به عنوان مطلع ساقی‌نامه امیدی ذکر شده، نهمین بیت ساقی‌نامه امیدی است و بیتی که به عنوان مطلع ساقی‌نامه عرفی ثبت شده، هفدهمین بیت ساقی‌نامه عرفی است. این خطا ناشی از آن است که کاتبان نسخ خطی برخی از ساقی‌نامه‌ها را از ابیات میانی به بعد کتابت کرده و اوایل آن‌ها را حذف کرده‌اند و فهرست‌نویسان که از مطلع ساقی‌نامه‌ها آگاهی نداشته‌اند، بیت اول همان ساقی‌نامه ناقص را مطلع ساقی‌نامه ثبت کرده‌اند، در حالی که آن بیت مطلع نبوده است (برای آگاهی بیشتر درباره حذف ابیات اولیه ساقی‌نامه امیدی

در نسخ دیگر نک: نسخ ش ۹۳۳۵/۶ و ۱۱۵/۱ موجود در کتابخانه مجلس شورا و برای حذف ابیات ساقی‌نامه عرفی در نسخ دیگر نک: منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۷۹/۴).

- ساقی‌نامه‌ای در کتابخانه مجلس شورا (ش ۸۴۵۰/۱۱) به مطلع «دلا پرده بردار از روی کار/ به مستی بدر پرده روزگار» به ملا پرتوی نسبت داده شده (حسینی اشکوری، ۱۳۸۸: ۵۱/۲۸؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۱۷/۶)، در حالی که سراینده آن همان پرتوی شیرازی (م. ۹۲۸) است که ساقی‌نامه او به مطلع فوق در میخانه (۱۳۴۰: ۱۲۷) ذکر شده است. ساقی‌نامه دیگری در همان کتابخانه (ش ۷۶ ط) به مطلع «بهار است و من مست و دل در خمار/ برو ساقیا ساغری می بیار» به شاعری با تخلص مرشد نسبت داده شده (حائری، ۱۳۷۴: ۶۶/۲۲؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۱۶/۶)، در حالی که او همان مرشد بروجردی (م. ۱۰۳۰) است که ساقی‌نامه او به مطلع فوق در میخانه (۱۳۴۰: ۶۰۳) ثبت شده است. متن تمام نسخ این دو ساقی‌نامه با یکدیگر برابر است، ولی نام سراینده در برخی از نسخ کمی متفاوت کتابت شده و فهرست‌نویسان نیز به دلیل ناآشنایی با متن ساقی‌نامه و مشخصات دقیق سراینده آن، سراینده تازه‌ای برای این‌گونه نسخ معرفی کرده‌اند.

- دو ساقی‌نامه در کتابخانه مجلس شورا (ش ۷۷۰/۵ ط و ۱۴۱۹۹/۱۰) بدون ذکر نام سراینده ثبت شده (حائری، ۱۳۷۶: ۶۰/۲۳؛ صدرایی خوبی، ۱۳۷۷: ۲۷۴/۳۸؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۱۷/۶)، در حالی که پس از مراجعه به عکس نسخه‌ها، روشن شد که سراینده نسخه اول شرف‌زرد تبریزی (م. ۱۰۱۶) است که ساقی‌نامه او به مطلع «دریغا ز یاران خاکی‌نهاد/ که رفتند از این خاک‌دان همچو باد» در پیمانہ (۱۳۵۹: ۲۵۵) ضبط شده و سراینده نسخه دوم شاعری با تخلص «فرحی» است که مطلع ساقی‌نامه او بیت «الا ای دل فارغ از ننگ و نام/ چو شد صبح برگیر خورشید جام» است.

- در مجمع‌الفصحا (۱۳۳۹: ۳۷/۴) شعری به مطلع «جوانی و پیری بهار است و دی/ نه آن دی که باشد بهارش ز پی» به عنوان ساقی‌نامه به سلمان ساوجی (م. ۷۷۸) نسبت داده شده و برخی مطلع آن را بیت «بیا ساقیا مجلس عشرتی/ بیارای در بهترین صورتی» ضبط کرده‌اند (یاسمی، بی تا: ۱۱۶؛ وفایی، ۱۳۸۹: سی‌وشش؛ آقابزرگ تهرانی، ۱۳۵۵: ۱۲/۱۰۸؛ منزوی،

۱۳۳۹: ۲۶/۱-۲۵). نسخه‌ای از این ساقی‌نامه در کتابخانه دانشگاه پنجاب لاهور (ش VI ۱۸۲ / Pi ۶۳۹) نیز معرفی شده است (منزوی، ۱۳۶۵: ۴۴۰/۷ و همو، ۱۳۵۱: ۲۸۷۱/۴). به عقیده گلچین معانی (۱۳۵۹: ۷، ۱۷)، انتساب این ساقی‌نامه به سلمان ناشی از سهو کاتب مجمع-الفصحاست که *فراق‌نامه* سلمان را ساقی‌نامه نوشته و رشید یاسمی نیز بدون مراجعه به *فراق‌نامه* آن را پذیرفته است. پس از مراجعه به نسخ چاپی *فراق‌نامه* سلمان روشن شد که بیت مذکور در هیچ‌یک از چاپ‌های *فراق‌نامه* (تصحیح مهرداد اوستا و عباس علی وفایی) ذکر نشده، ولی بیت مذکور در مجمع‌الفصحا همان ابیات آغازین *فراق‌نامه* است. هدایت این ۱۷ بیت را به شیوه فخرالزمانی از *فراق‌نامه* سلمان برگزیده و آن را ساقی‌نامه نامیده، ولی در حقیقت این ابیات را نمی‌توان ساقی‌نامه دانست جز این که در موضوع حسرت بر عمر رفته و ناپایداری زندگی سروده شده و مناظره بلبل و پروانه نیز به آن افزوده شده است (نک: سلمان ساوجی، ۱۳۳۷: ۴۷۴، ۴۹۰).

۲-۴-۲. ساقی‌نامه‌های نویافته در فهرست‌های نسخ خطی

۲-۴-۲-۱. ساقی‌نامه‌های نویافته‌ای که متن آن‌ها مطالعه و با معیارهای ساقی‌نامه مطابقت داده شده و در دو تذکره *میخانه* و *پیمانه* مذکور نیست. این ساقی‌نامه‌ها پس از جست‌وجو در فهرست‌های نسخ خطی کتابخانه‌های ایران و خارج از ایران یافت شده و عبارتند از:

- ساقی‌نامه روح‌الامین اصفهانی (م. ۱۰۴۷) - در *خلال لیلی* و *مجنون او* - در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۲۶۳۲ و به مطلع «ساقی قدحی که در خمارم/ بی‌ترس بده که رازدارم» (درایتی، ۱۳۸۹: ۱۱۵۱/۸).

- ساقی‌نامه بدیع (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۱۳۴۴۳/۳۶ و به مطلع «الهی به مستانِ مستانِ مست/ که پا را ندانند سر را ز دست» (صدرایی خوبی، ۱۳۷۷: ۳۸۲/۳۶).

- ساقی‌نامه والی (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۱۴۴/۲ و به مطلع «دلا گوشه‌ای گیر چون چشم یار/ سر از گوشه‌گیری به مستی برآر» (حائری، ۲۵۳۷: ۲۵۶/۲۱-۲۵۲).

- ساقی‌نامه نقی بروجردی (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۱۳۷۱۱/۹ و به مطلع «بیا ساقی بیا ای مایل ناز/ بیا ای چشم ساغر بر رخت باز» (صدرایی خویی، ۱۳۷۷: ۲۳۸/۳۷).

- ساقی‌نامه شریف تبریزی (م. ۹۵۶) در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۸۹۸۲/۳۰ و به مطلع «خواهم که ز میخانه شبی بی خبر آیم/ آسوده ز اندیشه هر رهگذر آیم» (طباطبایی بهبهانی، ۱۳۸۶: ۴۴۲-۴۴۱).

- قانع تتوی (م. ۱۲۰۳) به مطلع «چه دارد غم از گردش روزگار/ که ساغر کشد موسم نوبهار» (منزوی، ۱۳۶۶: ۱۱۵۱/۸).

- اشراق مراغی (م. ۱۱۷۵) به مطلع «سروشی خاست دوش از محفل جان/ که اندر شهر بند ذات انسان» (موسوی مراغی، ۱۳۸۴: ۸۳).

- حزین لاهیجی (م. ۱۱۸۰) به مطلع «ساقی ز می موحدانه/ ظلمت بر شرک از میانه» (حزین لاهیجی، ۱۳۷۴: ۶۹۷-۶۹۴).

- هاتف اصفهانی (م. ۱۱۹۸) به مطلع «ای فدای تو هم دل و هم جان/ وی نثار رهن همین و همان» (هاتف اصفهانی، ۱۳۴۹: ۲۴).

۲-۲-۲. ساقی‌نامه‌های نویافته دیگری که در دو تذکره میخانه و پیمان‌مذکور نیست و هرچند امکان دسترسی به متن کامل آن‌ها نبود، ولی بر اساس گفته‌های فهرست‌نویسان، تعداد ابیات، مطلع و محتوای آن که مطابق با ویژگی‌های ساقی‌نامه است، می‌توان آن‌ها را ساقی‌نامه نامید:

- ساقی‌نامه اهلی ترشیزی (م. ۹۳۴) در کتابخانه ملک با شماره ۵۰۸۵/۴۸ و به مطلع «بهار است بی می حرام است زیست/ بر احوال زهاد باید گریست» (افشار و دیگران، ۱۳۶۹: ۱۹۹/۸).

- ساقی‌نامه مشرقی شیرازی (زنده تا ۱۰۱۰) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۳۰۶۹/۹ و به مطلع «آمدم از عالم عزلت به گوش/ کز خم وحدت قدح می بنوش» (دانش‌پژوه، ۲۰۰۹/۱۱: ۱۳۴۰).

- ساقی نامه نائی (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه بودلیان آکسفورد با شماره ۱۲۰۳ و به مطلع «بیا ساقیا کز برای فتوح / سر خمّ وحدت گشاد او صبح» (ساخانو، ۱۸۸۹: ۷۳۲/۱).
- ساقی نامه نظر (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه بودلیان آکسفورد با شماره ۱۲۴۱ و به مطلع «دلا تیره منشین که آید بهار / به مستی سر از جیب کلفت برآر» (همان: ۷۶۷).
- ساقی نامه نظام الدین احمد آگاه (زنده تا ۱۱۳۵) در کتابخانه بودلیان آکسفورد با شماره ۱۱۷۳ و به مطلع «به نام خدایی که خمّ آفرید / در روح از جوش صهبا دمید» (همان: ۷۱۴-۷۱۳).
- ساقی نامه عیانی (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه ایندیا آفیس انگلستان با شماره ۱۴۸۳/۳ و به مطلع «بیا ای که عمرت به غفلت گذشت / ز من گوش کن یک دم این سرگذشت» (اته، ۱۹۰۳: ۸۱۰/۱).
- ساقی نامه واضح ساوجی (م. ۱۱۲۸) در کتابخانه ایندیا آفیس انگلستان با شماره های ۱۶۹۵ و ۱۶۷۴/۵ و مطلع «به هشیار مستی که تاک آفرید / به هر برگش افسون نشئت دمید» (همان: ۹۱۷، ۹۰۹).
- ساقی نامه والا بدخشی (زنده تا ۱۰۷۴) در کتابخانه بنگال با شماره ۲۷۱ و به مطلع «به نامی کز او باده مستی گرفت / ز شوقش عدم رنگ هستی گرفت» (منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۹۰/۴-۲۸۸۹).
- ساقی نامه فتوت (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه انجمن ترقی کراچی با شماره ۲ ق ف ۲۳ و به مطلع «خدایی که جان مست صهبای اوست / می مستی دل به مینای اوست» (منزوی، ۱۳۶۶: ۱۰۹۶/۸).
- ساقی نامه محمدرفیع باذل مشهدی (م. ۱۱۲۴-۱۱۲۳) در کتابخانه دانشگاه لاهور با شماره O-۱۱۹/۷۳۴۰ و به مطلع «بده ساقی آن جام رخشان چو خور / که داری ز یاقوت حل...» (همان: ۱۴۶۸).

- ساقی‌نامه تسلی (زنده تا ۱۱۸۱) در کتابخانه موزه ملی کراچی با شماره ۴۱۶-
N.M.۹۵۹ و به مطلع «شوم سرخوش از حمد یزدان پاک/ که آب طوی ریخت در جوی پاک»
(همان: ۱۱۳۲).

- ساقی‌نامه فدوی (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه امیرالمؤمنین نجف با شماره ۱۳۶۸ و به
مطلع «به نام حکیمی که دل رام اوست/ مه و مهر درد ته جام اوست» (منزوی، ۱۳۵۱:
۲۸۸۱/۴).

- ساقی‌نامه صافی (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه ملک با شماره ۶۰۵۳/۵۵ و به مصراع اول
«بهار است و ساقی هوای می...» (افشار و دیگران، ۱۳۷۱: ۱۲۷/۹).

- ساقی‌نامه میر عسکری عاقل‌خان رازی (م. ۱۱۰۸) در کتابخانه بودلیان آکسفورد با شماره
۱۱۴۸/۳ و به مصراع اول «دلا صبح شادی است چون خفته‌ای» (ساختو، ۱۸۸۹: ۷۰۵/۱).

- ساقی‌نامه نشمی (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه بودلیان آکسفورد با شماره ۱۲۴۱ و به
مصراع اول «به نام یکی جان‌ده جان‌ستان» (همان: ۷۶۸).

- ساقی‌نامه موجود در کتابخانه ملک با شماره ۴۶۷۱/۶۴ و مطلع «به نام ساقی میخانه
عشق/ به جوش‌آرنده خم‌خانه عشق» (افشار و دیگران، ۱۳۶۹: ۱۰/۸).

- ساقی‌نامه موجود در کتابخانه مرعشی قم با شماره ۱۲۶۳۵/۷ و مطلع «الهی به سرجوش
خم‌الست/ که دارد به لب زو کفی را که هست» (مرعشی نجفی، ۱۳۸۳: ۱۱۴/۳۲).

۲-۲-۳. ساقی‌نامه‌های نویافته دیگری که در دو تذکره میخانه و پیمانیه مذکور نیست و فقط
فهرست‌نویسان آن‌ها را ساقی‌نامه نامیده‌اند. چون امکان دسترسی به متن کامل یا مطلع و حداقل
مشخصات آن‌ها نبود تا با خصوصیات ساقی‌نامه مطابقت داده شود، فعلاً به گفته فهرست‌نویسان اکتفا
شده، ولی در انتساب ساقی‌نامه به آن‌ها تردید است:

- ساقی‌نامه سالک یزدی (م. ۱۰۶۶ یا ۱۰۸۳) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره
۳۲۷۸ (دانش‌پژوه، ۱۳۴۰: ۲۲۵۲/۱۱).

- ساقی‌نامه کاشف اصفهانی (زنده تا ۱۰۸۰) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۲/
۲۹۳۴ (همان: ۱۸۰۱/۱۰).

- ساقی‌نامه محمدباقر خلیل کاشی (م. ۱۰۸۱) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۳۶۲۶ (همان: ۲۶۳۰/۱۲).
- ساقی‌نامه شاعری با تخلص یحیی (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۲۹۶۵/۱ (همان: ۱۸۶۶/۱۰ - ۱۸۶۵).
- ساقی‌نامه جوهری (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۴۸۳۱ (همان: ۲۴۹۳/۱۱).
- دو ساقی‌نامه از شاعری با تخلص سالک (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۳۴۸۹ (همان: ۳۸۵۴/۱۴).
- ساقی‌نامه خواجه بصیر (سراینده سده ۱۰) در کتابخانه ملی تهران با شماره ۲۶۶۳-۲/۲ (انوار، ۱۳۵۴: ۲۳۰/۶).
- ساقی‌نامه هلالی جغتایی (م. ۹۳۶) در کتابخانه ملی تهران با شماره ۲۶۶۳/۲ (همان).
- ساقی‌نامه عزلتی خلخالی (م. ۱۰۵۲) در کتابخانه شاه‌چراغ شیراز با شماره ۶۱۷/۱۵ (درایتی، ۱۳۸۹: ۲۸۹/۵).
- ساقی‌نامه مخلص بروجردی (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه مرعشی قم بدون شماره (همان: ۳۷۱).
- ساقی‌نامه شعیب جوشقانی (سراینده سده ۱۱) در کتابخانه ملک با شماره ۴۹۲۹/۴ (افشار و دیگران، ۱۳۵۴: ۳۰۰/۲).
- ساقی‌نامه فیض کرمانی (سراینده سده ۱۲) در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران با شماره ۱۹۸/۲ (حجتی و دانش‌پژوه، ۱۳۴۵: ۵۹/۱).
- ساقی‌نامه نفعی (زنده تا ۱۰۳۲) در کتابخانه ملی پاریس با شماره ۱۸۸۰ (بلوشه، ۱۹۱۲: ۳۸۱/۳).
- ساقی‌نامه منشی ژسوانت رای (زنده تا ۱۱۲۴) در کتابخانه ایندیا آفیس انگلستان با شماره ۱۶۹۵ (اته، ۱۹۰۳: ۹۱۷/۱).

- ساقی نامه هاشم نقش‌بندی (زنده تا ۱۰۵۶) در کتابخانه‌های ایندیا آفیس انگلستان و پادشاه اوده هند با شماره‌های ۲۸۹۸/۶ و ۲۵۰ (اته، ۱۹۰۳: ۱۵۷۰/۱؛ اسپرنگر، ۱۸۵۴: ۱/۴۲۰).
- ساقی نامه موجود در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۱۸۴۳۴ ض (درایتی، ۱۳۸۹: ۱۶/۶).
- ساقی نامه موجود در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۹۰۸۷/۸ (طباطبایی بهبهانی، ۱۳۸۶: ۴۴۱).
- ساقی نامه موجود در کتابخانه مجلس شورا با شماره ۲۳۳۱ (راست‌کار، ۱۳۴۷: ۳۸/۸).
- ساقی نامه موجود در کتابخانه ملک با شماره ۴۶۸۶/۳ (افشار و دیگران، ۱۳۶۹: ۳۱/۸).
- ساقی نامه موجود در کتابخانه ملک با شماره ۵۰۸۳/۱۷ (همان: ۱۹۲).
- ساقی نامه موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۱۴۲۷/۲۵ (دانش‌پژوه، ۱۳۳۹: ۱۰۱/۸).
- ساقی نامه‌ای در کتابخانه سلطنتی تهران با شماره ۶۳۴ منسوب به شاعری به نام سیداشرف (بیانی، بی‌تا: ۹۰۸) که احمد منزوی (۱۳۵۱: ۲۸۵۹/۴) احتمال داده که سیداشرف همان اشرف مازندرانی (م. ۱۱۱۶) است که ساقی نامه او در پیمانہ (۱۳۵۹: ۹۵) ذکر شده است.
- ساقی نامه ناصر بخاری (م. ۷۷۳) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۷۸۰/۱۲-عکسی (دانش‌پژوه، ۱۳۴۸: ۱/۵۴۰؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۴/۲۸۸۷؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۸/۶).
- ساقی نامه شاه نعمت‌الله ولی (م. ۸۴) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۷۸۷۸/۶ (دانش‌پژوه، ۱۳۵۷: ۱۶/۸۲۳؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۸/۶).
- ساقی نامه داعی شیرازی (م. ۸۷۰) در کتابخانه ایندیا آفیس انگلستان با شماره ۱۲۹۸ و به مطلع «الحمد لوهاب الانابه/ و الشکر لمن له الاجابه» (اته، ۱۹۰۳: ۱/۷۴۲-۷۴۱).
- ساقی نامه‌های امیر علیشیر نوایی (م. ۹۰۶) به نقل از فهرست نسخ خطی تاشکند (۲/۲۰۸، ۲۱۵) (تهرانی، ۱۳۵۵: ۱۲/۱۱۷؛ منزوی، ۱۳۳۹: ۲۷).
- ساقی نامه سنایی غزنوی (م. ۵۳۵) به نقل از فهرست نسخ خطی تاشکند (۲/۳۳) و به مطلع «به نام آن که کرد از راه احسان/ صراحی بدن را پر می جان» (تهرانی، ۱۳۵۵: ۱۲/۱۰۸؛ منزوی، ۱۳۳۹: ۲۴؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۴/۲۸۷۲-۲۸۷۱).

- ساقی نامه غواصی یزدی/خراسانی (م. ۹۶۰) (منزوی، ۱۳۶۵: ۶۸۴/۷).

- ساقی نامه ساعی (زنده تا ۱۰۸۰) (همان: ۹۰۱).

- ساقی نامه باقی بالله (م. ۱۰۱۲) (منزوی، ۱۳۶۲: ۳۱/۱).

۲-۴-۳. بررسی انتقادی ساقی نامه در منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی

۲-۴-۴-۱. بررسی دو تذکره میخانه و پیمانه

علاوه بر فهرست‌های نسخ خطی و تذکره میخانه که در آن‌ها بیشتر از منابع دیگر به ساقی-نامه پرداخته شده، گلچین معانی نیز برخی از ساقی‌نامه‌های نامذکور در میخانه را در تذکره پیمانه معرفی و ضبط کرده است. این ساقی‌نامه‌ها گاه بسیار خلاصه و تنها در یک جمله معرفی شده‌اند. برخی از این ساقی‌نامه‌ها در مقدمه پیمانه (۱۳۵۹: ۳۲-۶) با تکیه بر ذکر نام شاعران یا مطلع ساقی‌نامه‌ها معرفی شده و هیچ اطلاعاتی دربارهٔ نسخ آن‌ها ذکر نشده است. از آنجایی که آگاهی دربارهٔ متن و مکان نگهداری نسخ این ساقی‌نامه‌ها برای پژوهشگران این ژانر لازم است، ذیلاً به معرفی ساقی‌نامه‌هایی که گلچین معانی آن‌ها را مختصراً نام برده می‌پردازیم و پس از آن اطلاعات تکمیلی دربارهٔ هر ساقی‌نامه را ذکر می‌کنیم:

- ساقی نامه اهلی شیرازی (م. ۹۴۲): چاپ شده در خلال کلیات اشعار اهلی در هیئت

چندین رباعی (اهلی شیرازی، ۱۳۴۴: ۶۶۷-۶۵۴).

- ساقی نامه حیدر کلوج (م. ۹۵۸): تصحیح شده در خلال پایان‌نامه خانم سارا گُرد (۱۳۸۹):

۱۸۶) با عنوان «تصحیح دیوان حیدر کلوج هروی شاعر نیمه قرن دهم هجری» در دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد.

- ساقی نامه حیرتی (م. ۹۶۱): احتمالاً در خلال اشعار حیرتی موجود در کتابخانه مرکزی

دانشگاه تهران و کتابخانه گلپایگانی قم (ش ۸۳۵۵ و ۸۴۴۶-۱۱۶-۵۷) (دانش‌پژوه، ۱۳۶۴:

۱۱۹/۱۷؛ صدرایی خویی و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۸۷۹/۴) یا در لابه‌لای مثنوی کتیب معجزات او

که به عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای روح‌الله مهدیه در سال ۱۳۸۹ در دانشگاه پیام نور اصفهان تصحیح و دفاع شده.

- ساقی نامه فضولی بغدادی (م. ۹۷۶): چاپ شده در خلال کلیات اشعار فضولی (فضولی بغدادی، ۱۹۶۲: ۶۷۴).

- ساقی نامه نظمی تبریزی (زنده تا ۱۰۰۴): در خلال نسخه‌ای خطی موجود در کتابخانه شیرانی لاهور با شماره ۴۱۳/۲ (حسین، ۱۹۶۸: ۱۴۱/۱).

- ساقی نامه والهی قمی (م. اوایل سده ۱۱): در خلال دو نسخه خطی موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی با شماره ۱۲۹۸۱/۳ و کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۲۵۹۸ به مطلع «دلا مستی ام را نباشد حساب/ که چون نشئه پیدا شدم از شراب» (فاضل هاشمی، ۱۳۸۰: ۴۰۲/۱۷؛ دانش پژوه، ۱۳۴۰: ۱۴۴۷/۹).

- ساقی نامه اوحدی بلیانی (م. ۱۰۴۲): در خلال نسخه‌ای خطی به نام «نشأه بی خمار» موجود در کتابخانه بودلیان آکسفورد (منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۶۱/۴).

- ساقی نامه امانی هندی (م. ۱۰۴۷): در خلال نسخه‌ای خطی موجود در کتابخانه ایندیا آفیس با شماره ۱۵۷۱ (اته، ۱۹۰۳: ۸۵۸/۱-۸۵۷).

- ساقی نامه ظفرخان احسن تربتی کشمیری (م. ۱۰۷۳): در خلال نسخه‌ای خطی موجود در کتابخانه بانکی پور با شماره ۳۲۹ (اصلح، ۱۹۶۷: ۷۱/۱).

- ساقی نامه ناصرعلی سرهندی (م. ۱۱۰۸): چاپ شده در خلال مثنوی نقاش و صورت ناصرعلی (سرهندی، ۱۳۷۹: ۲۳۱).

برخی دیگر از ساقی نامه‌هایی که گلچین معانی متن آن‌ها را در پانویس میخانه و متن پیمانیه ضبط کرده، ساقی نامه‌هایی است که یا نسخ دیگری از آن‌ها با ابیات بیشتری به تازگی شناسایی شده و یا ساقی نامه دومی نیز از برخی شاعران در لابه‌لای نسخ خطی یافت شده که عبارتند از:

- ساقی نامه قاسم سمنانی (سراینده سده ۱۱): این ساقی نامه در پیمانیه (۱۳۵۹: ۴۱۳) با استفاده از محافل المؤمنین در ۵۴ بیت ثبت شده، در حالی که دو نسخه از آن در کتابخانه مجلس شورا و کتابخانه ملک (ش ۱۴۱۴۹/۴ و ۱۲۳۲/۲۸) نگهداری می‌شود (صدرایی خوبی، ۱۳۷۷: ۱۸۸/۳۸؛ افشار و دیگران، ۱۳۶۳: ۲۴۸/۵) که هر دو نسخه حاوی ابیات بیشتری از این ساقی نامه است و نسخه اول ۱۳۱ بیت دارد.

- ساقی‌نامه‌های میرزا محمدطاهر آشنا (م. ۱۰۸۱): متن یکی از ساقی‌نامه‌های آشنا در پیمان‌ه (۱۳۵۹: ۳۲) ضبط شده، در حالی که دو ساقی‌نامه دیگر از او در کتابخانه ایندیافیس (ش ۱۵۸۵) نگهداری می‌شود (اته، ۱۹۰۳: ۸۶۷/۱) و نسخه‌ای از دیوان اشعار او نیز در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ش ۷۷۶۱) موجود است (دانش‌پژوه، ۱۳۵۷: ۶۹۲/۱۶) که احتمالاً این دیوان مشتمل است بر دو ساقی‌نامه نویافته آشنا.

- ساقی‌نامه قدسی مشهدی (م. ۱۰۵۶): این ساقی‌نامه در قالب ترجیع‌بند در پانویس میخانه (۱۳۴۰: ۸۲۵) به عنوان ساقی‌نامه قدسی ضبط شده، در حالی که قدسی ساقی‌نامه دیگر خود را به پیروی از نظامی در *اسکندرنامه*، در خلال ابیات *ظفرنامه شاه‌جهانی گنجانده* (قدسی مشهدی، ۱۳۷۵: ۲۱) و نسخی از این ساقی‌نامه در کتابخانه مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (منزوی، ۱۳۸۳: ۱۳۷/۲)، کتابخانه دانشگاه پنجاب لاهور (همان، ۱۳۶۶: ۱۴۶۹/۸) و کتابخانه‌های بودلیان آکسفورد، ایندیافیس انگلستان و ملی پاریس (همان، ۱۳۵۱: ۲۸۸۳/۴) معرفی شده است. ناگفته نماند مطلع این نسخه‌ها با یکدیگر متفاوت است و احتمال دارد که همگی اجزایی از *ظفرنامه شاه‌جهانی* باشد.

- ساقی‌نامه قاسمی گنابادی (م. ۹۸۲): دو ساقی‌نامه قاسمی که برگرفته از *شاهنامه شاه اسماعیل* او بوده، در *میخانه* (۱۳۴۰: ۱۷۳) ثبت شده، ولی قاسمی جز آن‌ها، چهار ساقی‌نامه دیگر نیز در خلال مثنوی‌های خود به نظم درآورده که یکی از آن‌ها در خلال *شاه طهماسب‌نامه*، یکی در خلال *شاهرخ‌نامه* و دوتا در خلال *زبده‌الاشعار* جای دارد (اختیاری، ۱۳۹۰: ۶۹).

- ساقی‌نامه ادهم آرتیمانی (م. ۱۰۶۰): متن این ساقی‌نامه در *پیمان‌ه* (۱۳۵۹: ۸۱) ضبط شده، ولی نام او در برخی از فهرست‌های نسخ خطی به اشکال متفاوت ثبت شده است (نک: دانش‌پژوه، ۱۳۴۸: ۶۱۴/۱؛ ۱۴۰۶/۹؛ ۲۲۶۵/۱۱؛ ۱۳۴۵: ۴۲۴۴/۱۵؛ حائری، ۱۳۴۸: ۳۷۰/۱۷؛ طباطبایی‌بهبهانی، ۱۳۸۶: ۴۴۱؛ ساخاؤو، ۱۸۸۹: ۲۹۵/۱؛ دانش‌پژوه و علمی‌انواری، بی‌تا: ۲۳۷/۱؛ آقابرگ تهرانی، ۱۳۵۵: ۱۰۳/۱۲؛ منزوی، ۱۳۳۹: ۴۲؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۵۸/۴؛ درایتی، ۱۳۸۹: ۱۳/۶). برخی از منابع، بیت «دماغم ز میخانه بویی شنید/ حذر کن که دیوانه هویی شنید» را در زمره ابیات ساقی‌نامه ادهم دانسته‌اند (آزاد بلگرامی، ۱۹۱۰: ۸۴/۱؛ منزوی، ۱۳۵۱: ۲۸۵۸/۴).

ولی انتساب این بیت به ادهم نادرست است، زیرا این بیت از ابیات ساقی‌نامه رضی‌آرتیمانی، پدر ادهم، است که متن آن در *میخانه* (۱۳۴۰: ۹۴۱) ثبت شده است. از طرفی در فهرست *کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران* (۱۳۴۰: ۱۴۰۶/۹) نسخه‌ای از ساقی‌نامه ادهم (ش ۲۵۹۱/۱۷۰) معرفی شده و فهرست‌نویس آن معتقد است که این نسخه به خط خود شاعر است و در سال ۱۱۸۶ نوشته شده، ولی همان‌گونه که در ابتدای این مدخل ذکر شد، ادهم در سال ۱۰۶۰ درگذشته و تاریخ کتابت نسخه مذکور، یک سده پس از فوت اوست.

۲-۴-۲. بررسی دیگر منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی

در تذکره‌ها و کتاب‌شناسی‌های دیگری جز *میخانه* و *پیمان* نیز مختصراً به ساقی‌نامه‌ها پرداخته شده است. به عنوان مثال، در *تذکره نصرآبادی*، خلاصه‌الاشعار تقی کاشی، *کلمات الشعرا*، *مجمع الفصحاح*، *بهارستان* (در تاریخ و تراجم رجال قائنات و قهستان) و در کتاب‌شناسی‌هایی مانند *کشف الظنون*، *الذریعه* و *تاریخ نظم و نثر در ایران* و در *زبان فارسی* اسامی برخی از ساقی‌نامه‌ها آمده است. این گروه از ساقی‌نامه‌ها عبارتند از:

- ساقی‌نامه طالب تبریزی اصفهانی (سراینده سده ۱۱): برخی از ابیات این ساقی‌نامه در *تذکره نصرآبادی* (۱۳۱۷: ۱۲۷) ذکر شده است.

- ساقی‌نامه مایل دهلوی (سراینده سده ۱۱): برخی از ابیات این ساقی‌نامه نیز در *تذکره نصرآبادی* (همان: ۴۴۹) ذکر شده است.

- دو ساقی‌نامه میر معصوم نامی ترمذی بهکری (م. ۱۰۱۹): این دو ساقی‌نامه در خلاصه‌الاشعار به نامی نسبت داده شده (گلچین معانی، ۱۳۴۸: ۵۳۸/۱)، ولی مصحح مقالات-الشعرا (۱۹۵۷: ۸۰۳) معتقد است که متن این دو ساقی‌نامه موجود نیست.

- ساقی‌نامه سرخوش لاهوری (م. ۱۱۲۷): ابیاتی از این ساقی‌نامه در *کلمات الشعرا* (۱۳۸۹: ۱۷۱) مذکور است.

- ساقی‌نامه منشی بمرودی (سراینده سده ۱۲): ابیاتی از این ساقی‌نامه در *بهارستان* (۱۳۲۷: ۲۷۲) ذکر شده است.

- ساقی‌نامه‌های منسوب به اظهري، خواجه نصیر طوسی (م. ۶۷۲)، عاشقی و محمدرضا مشهدی: این ساقی‌نامه‌ها در *کشف‌الظنون* به شاعران مذکور نسبت داده شده (حاجی خلیفه، ۱۹۴۳: ۹۷۴/۲-۹۷۳) و نسخ هیچ‌کدام از آن‌ها معرفی نشده، گویا محمدرضا مشهدی همان محمدرضا نوعی خبوشانی مشهدی است.

- ساقی‌نامه ابوالقاسم فندرسکی استرآبادی (م. ۱۰۴۹): این ساقی‌نامه در *الذریعه* (۱۳۵۵: ۱۰۳/۱۲) به نقل از *ریاض‌الشعرا* به فندرسکی نسبت داده شده، در حالی که پس از مراجعه به *ریاض‌الشعرا* (۱۳۸۴: ۱۸۲/۱-۱۸۱) و منابعی مانند *کاروان هند* (۱۳۶۹: ۱۶/۱-۱۵) نشانی از این ساقی‌نامه و انتساب آن دیده نشد.

- ساقی‌نامه ملا احمد استرآبادی (م. ۹۵۲): این ساقی‌نامه در *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی* (۱۳۴۴: ۶۶۶/۲) به ملا احمد نسبت داده شده، ولی مطلع و نسخ آن‌ها ذکر نشده است.

- ساقی‌نامه غریبی بلیانی کازرونی (سراینده سده ۱۰): این ساقی‌نامه نیز در *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی* (همان: ۷۱۰) به غریبی نسبت داده شده، ولی مطلع و نسخ آن‌ها ذکر نشده است.

نتیجه‌گیری

ساقی‌نامه یکی از موضوعات مطرح در ادبیات منظوم فارسی است که شاعران بسیاری به-ویژه شاعران عهد صفوی در آن طبع‌آزمایی کرده‌اند. قدم اول برای تحقیق درباره این ژانر معرفی نسخه‌شناسانه آن‌هاست. تصحیح و سنجش تمام آن‌ها در یک مجموعه وسیع می‌تواند گام بعدی باشد. علاوه بر دو تذکره *میخانه* و *پیمانه*، در فهرست‌های نسخ خطی و منابع تذکره-ای و کتاب‌شناسی نیز به ساقی‌نامه‌ها پرداخته شده که بخشی از اطلاعات این منابع نادرست است و برخی مبهم و مشکوک. در این مقاله بسیاری از ساقی‌نامه‌های نویافته معرفی شده و برخی از اطلاعات درباره تعدادی از ساقی‌نامه‌ها تکمیل یا اصلاح شده است.

کتابنامه

- آبی. (سده ۱۱). *ساقی‌نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۲۷ / ۱۳۸۷۵]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. تاریخ کتابت سده ۱۱.
- آزاد بلگرامی، میر غلام‌علی بن نوح. (۱۹۱۰). *مآثر الاکرام موسوم به سرو آزاد*. ج ۱. حیدرآباد دکن: مطبعه مفیده عام.
- آزادمظهری، محمد. (۱۳۸۸). «تأثیر اندیشه‌های خیامی بر ساقی‌نامه‌های فارسی». پایان‌نامه دکتری. دانشگاه پیام نور مرکز تهران.
- آقابزرگ تهرانی، محمدحسن. (۱۳۵۵). *الذریعه الی تصانیف الشیعه*. جلد ۱۲. بی‌جا: اسلامیه.
- آیتی، محمدحسین. (۱۳۲۷). *بهارستان: در تاریخ و تراجم رجال قائنات و قهستان*. تهران: بی‌نا.
- اختیاری، زهرا. (۱۳۹۰). «سایه روشن آثار و نوشته‌های قاسمی گنابادی». *ادب و زبان*. دانشگاه شهید باهنر کرمان. ش ۳۰ (پیاپی ۲۷). صص ۷۷-۴۷.
- اصلح، محمد. (۱۹۶۷). *تذکره شعرای کشمیر*. به تصحیح حسام‌الدین راشدی. ج ۱. کراچی: اقبال آکادمی.
- افشار و دیگران، ایرج. (۱۳۷۱-۱۳۵۴). *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک*. ج ۲: ۱۳۵۴، ج ۵: ۱۳۶۳، ج ۶: ۱۳۶۶، ج ۸: ۱۳۶۹، ج ۹: ۱۳۷۱. تهران: بی‌نا.
- امیدی تهرانی، خواجه ارجاسب. (م. ۹۲۹). *ساقی‌نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۲۳۲۹ / ۶۵]. نسخه خطی تألیف سده ۱۰. بی‌نا.
- امیر علیشیر نوایی (علیشیر بن کیچکنه). (۱۳۴۲). *دیوان امیر نظام‌الدین علیشیر نوایی (فانی)*. به تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ. تهران: ابن سینا.
- انوار، سیدعبدالله. (۱۳۵۴). *فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی*. ج ۶. تهران: اداره کل کتابخانه‌ها.
- انوری ابیوردی، اوحدالدین. (م. ۵۸۵). *کلیات انوری*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۲۳۸۲]. نسخه خطی تألیف سده ۱۰. تاریخ کتابت سده ۱۰.
- اوحدی بلیانی، تقی‌الدین محمد. (۱۳۸۹). *عرفات العاشقین و عرصات العارفين*. به تصحیح ذبیح‌الله صاحب‌کاری و آمنه فخر احمد. ج ۲. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب و کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

- اهلی شیرازی، محمد بن یوسف. (۱۳۴۴). کلیات اشعار مولانا اهلی شیرازی. تصحیح حامد ربانی. تهران: کتابخانه سنایی.
- بدیع اصفهانی، محمدبدیع. (سده ۱۱). ساقی نامه. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۱۳۴۴۳/۳۶]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. تاریخ کتابت سده ۱۱.
- بغدادی، اسماعیل پاشا. (۱۹۴۷). *ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون*. ج ۲. استانبول: وكالة المعارف الجلیه.
- بیانی، مهدی. (۱۳۵۲). فهرست ناتمام تعدادی از کتب کتابخانه سلطنتی. تهران: بی نا.
- پرتوی شیرازی. (م. ۹۲۸). ساقی نامه. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۸۴۵۰/۱۱]. نسخه خطی تألیف سده ۱۰. تاریخ کتابت ۱۰۸۰.
- جوکار، منوچهر. (۱۳۸۵). «ملاحظات در ساختار ساقی نامه با تأکید بر دو نمونه گذشته و معاصر». پژوهش های ادبی. ش ۱۳-۱۲. صص ۹۹-۱۲۲.
- حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله. (۱۹۴۳). *کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون*. تصحیح محمدشرف الدین یالتقایا و دیگران. ج ۲. استانبول: وكالة المعارف الجلیه.
- حافظ شیرازی، شمس الدین محمد. (۱۳۸۷). *دیوان غزلیات مولانا شمس الدین محمد خواجه حافظ شیرازی*. به کوشش خلیل خطیب رهبر. ج ۴۵. تهران: صفی علی شاه.
- حائری، عبدالحسین. (۱۳۷۶-۱۳۴۸). فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ج ۳: ۱۳۵۳، ج ۱۷: ۱۳۴۸، ج ۲۱: ۲۵۳۷، ج ۲۲: ۱۳۷۴، ج ۲۳: ۱۳۷۶. تهران: بی نا
- حجتی، سید محمدباقر؛ دانش پژوه، محمدتقی. (۱۳۴۵). فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی. تهران: دانشگاه تهران.
- حزین لاهیجی، محمدعلی بن ابی طالب. (۱۳۷۴). *دیوان حزین لاهیجی*. تصحیح ذبیح الله صاحب کار. تهران: میراث مکتوب.
- حسین، محمد بشیر. (۱۹۶۹). فهرست مخطوطات شیرانی. ج ۱. لاهور: دانشگاه پنجاب، اداره تحقیقات پاکستان.
- حسینی اشکوری، سیدجعفر. (۱۳۸۸). فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ج ۲۸. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

- حسینی کازرونی، سیداحمد. (۱۳۸۶). «تبیین حقایق عرفانی و معرفت‌شناسی در ساقی‌نامه‌های ادب فارسی». *مطالعات ادبیات تطبیقی*. ش ۲. صص ۵۱-۳۱.
- خاقانی شروانی، بدیل بن علی. (۱۳۷۹). *دیوان خاقانی شروانی*. به کوشش جهانگیر منصور و مقدمه بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: نگاه.
- داعی شیرازی، نظام‌الدین محمود. (۱۳۳۹). *کلیات شاه داعی شیرازی*. تصحیح محمد دبیرسیاقی. ج ۲. تهران: کانون معرفت.
- دانش‌پژوه، محمدتقی. (۱۳۶۳-۱۳۴۸). *فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران*. ج ۱: ۱۳۴۸، ج ۳: ۱۳۶۳. تهران: دانشگاه تهران.
- _____ . (۱۳۶۴-۱۳۳۹). *فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران*. ج ۸: ۱۳۳۹، ج ۱۲-۹ و ۱۴: ۱۳۴۰، ج ۱۵: ۱۳۴۵، ج ۱۶: ۱۳۵۷، ج ۱۷: ۱۳۶۴. تهران: دانشگاه تهران.
- دانش‌پژوه، محمدتقی؛ علمی انواری، بهاء‌الدین. (بی تا-۱۳۵۴). *فهرست کتب خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی (شماره ۲ سنای سابق)*. ج ۱: بی تا، ج ۲: ۱۳۵۴. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
- درایتی، مصطفی. (۱۳۸۹). *فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)*. ج ۵، ۶، ۹. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- راست‌کار، فخری. (۱۳۴۷). *فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی*. ج ۸. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
- رستگار فسایی، منصور. (۱۳۷۲). *انواع شعر فارسی*. شیراز: نوید
- رضایی، احترام. (۱۳۸۸). *ساقی‌نامه در شعر فارسی*. تهران: امیرکبیر.
- روح‌الامین اصفهانی، میر محمدامین. (م. ۱۰۴۷). *لیلی و مجنون*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
- نمره مسلسل [۲۶۳۲]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. تاریخ کتابت ۱۳۰۳.
- زرین‌چیان، غلامرضا. (۱۳۵۵). «ساقی‌نامه در ادب فارسی». *دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد*. س ۱۲. ش ۴۷. صص ۵۸۶-۵۷۱.
- سرخوش لاهوری، محمدافضل. (۱۳۸۹). *کلمات الشعرا*. تصحیح علیرضا قزوه. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

سرهندي، ناصرعلي. (۱۳۷۹). *تقاس و صورت. تصحيح مهدي داداشي اراني*. (منتشر شده در خلال گنجینه بهارستان). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

سلمان ساوجی (سلمان بن محمد). (۱۳۳۷). *کلیات سلمان ساوجی. تصحيح مهرداد اوستا و مقدمه رشید یاسمی*. تهران: زوار.

_____ (۱۳۸۹). *کلیات سلمان ساوجی. تصحيح عباس علي وفايي*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

سمیونوف، آلکساندر. (۱۳۷۵). *مجموعه نسخه‌های خطی فارسی فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان. ترجمه عارف رمضان. ۶ ج (در یک مجلد)*. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.

شانی تکلو، وجیه‌الدین نسف. (۱۳۹۰). *دیوان شانی تکلو. تصحيح امیربانو کریمی*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

شانی تکلو، وجیه‌الدین نسف. (م. ۱۰۲۳). *ساقی‌نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۴/۱۳۶۷۸]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. بی تا.

شرف‌زرد تبریزی. (م. ۱۰۱۶). *ساقی‌نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۵/۷۷۰ ط]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. بی تا.

شریف تبریزی. (۱۳۸۸). *دیوان شریف تبریزی. تصحيح حسين قلی صیادی*. (منتشر شده در خلال گنجینه بهارستان). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

شریف تبریزی. (م. ۹۵۶). *اشعار شریف تبریزی*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۹/۱۳۸۴]. نسخه خطی تألیف سده ۱۰. تاریخ کتابت ۹۳۴.

_____ (م. ۹۵۶). *ساقی‌نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۳۰/۱۸۹۸۲]. نسخه خطی تألیف سده ۱۰. تاریخ کتابت سده ۱۱.

شیدا، شهرزاد. (۱۳۸۶-۱۳۸۵). «ساقی‌نامه‌ها در ادب فارسی». رودکی. ش ۱۳-۱۲. صص ۳۵-۳۰.

شیرازی، ابن یوسف. (۱۳۱۳). *فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار*. ج ۲. تهران: چاپخانه مجلس.

صادقی، محمدعلی. (۱۳۷۰). *نخم‌خانه*. تهران: فرهنگ سرا.

صبا، محمد مظفر حسین. (۱۲۹۷). *تذکره روز روشن*. بهوپال: بی تا.

صدرایی خویی و دیگران، علی. (۱۳۸۸). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی آیت‌الله گلپایگانی (قم). ج ۴. تهران و مشهد: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، مؤسسه فرهنگی پژوهشی الجواد (ع).

صدرایی خویی، علی. (۱۳۷۷-۱۳۷۶). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ج ۲۶: ۱۳۷۶، ج ۳۸-۳۶: ۱۳۷۷. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۸۸-۱۳۸۹). تاریخ ادبیات در ایران. ج ۲: ۱۳۸۸، ج ۳-۵: ۱۳۸۹. ج ۱۳. تهران: فردوس.

طباطبایی بهبهانی، محمد. (۱۳۸۶). فهرست مختصر نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

عرفی شیرازی، جمال‌الدین محمد. (م. ۹۹۹). ساقی‌نامه. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۳/ ۲۵۹۸]. نسخه خطی تألیف سده ۱۰. تاریخ کتابت سده ۱۲.

عماد فقیه، علی بن محمود. (۱۳۷۴). طریقت‌نامه. تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ. تهران: اساطیر.

عماد فقیه، علی بن محمود. (م. ۷۷۳). کلیات عماد. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۳/ ۱۳۵۱۲]. نسخه خطی تألیف سده ۸. تاریخ کتابت ۷۸۳.

فاضل هاشمی، سید محمدرضا. (۱۳۸۰). فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. ج ۱۷. مشهد: آستان قدس رضوی.

فخرالزمانی، عبدالنبی بن خلف. (۱۳۴۰). تذکره میخانه. تصحیح احمد گلچین معانی. تهران: محمدحسین اقبال و شرکا.

فرحی. (سده ۱۱). ساقی‌نامه. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۱۰/ ۱۴۱۹۹]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. تاریخ کتابت سده ۱۱.

فضولی بغدادی، محمد بن سلیمان. (۱۹۶۲). دیوان فضولی. تصحیح حسیب مازی اوغلی. آنکارا: دانشگاه آنکارا.

قاسم سمنانی. (سده ۱۱). ساقی‌نامه. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۹/ ۱۴۱۴۹]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. تاریخ کتابت سده ۱۱.

قانع تتوی، میر علی شیر. (۱۹۵۷). تذکره مقالات الشعرا. تصحیح حسام‌الدین راشدی. کراچی: سندهی ادبی بورد.

- قدسی مشهدی، حاجی محمدجان. (۱۳۷۵). *دیوان حاجی محمدجان قدسی مشهدی*. تصحیح محمد قهرمان. تهران: دانشگاه فردوسی.
- قطران تبریزی، ابومنصور. (م. ۴۶۵). *ساقی‌نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۸۹۸۲ / ۵۶]. نسخه خطی. تاریخ کتابت سده ۱۱.
- گُرد، سارا. (۱۳۸۹). «تصحیح دیوان حیدر کلوچ هروی شاعر نیمه قرن دهم هجری». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد.
- گلچین معانی، احمد. (۱۳۵۰-۱۳۴۸). *تاریخ تذکرة‌های فارسی*. ج ۱: ۱۳۴۸، ج ۲: ۱۳۵۰. تهران: دانشگاه تهران.
- _____ . (۱۳۵۹). *تذکره پیمانہ*. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- _____ . (۱۳۶۹). *کاروان هند*. ج ۲. مشهد: آستان قدس رضوی.
- مبشر طرازی، نصرالله. (۱۹۶۶). *فهرس المخطوطات الفارسیه الی تقنیها دارالکتب حتی عام ۱۹۶۳م*. ج ۱. قاهره: مطبعة دارالکتب.
- محبوب، محمدجعفر. (۱۳۳۹). «ساقی‌نامه - مغنی‌نامه». سخن. س ۱۱، صص ۷۹-۶۹.
- مدرس رضوی، محمدتقی. (۱۳۳۴). *احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی*. تهران: دانشگاه تهران.
- مرشد بروجردی. (م. ۱۰۳۰). *ساقی‌نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۷۶ ط]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. تاریخ کتابت ۱۰۵۸.
- مرعشی نجفی، سید محمود و دیگران. (۱۳۸۳). *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیت-الله مرعشی نجفی*. ج ۳۲. قم: بی نا.
- معیری، محمدحسن. (۱۳۲۹). «ساقی‌نامه‌ها». *فلسفه، کلام و عرفان*. ش ۱۶. صص ۲۲۸-۲۲۱.
- منزوی، احمد. (۱۳۵۱). *فهرست نسخه‌های خطی فارسی*. ج ۴-۳. تهران: مؤسسه فرهنگی منطقه‌ای.
- _____ . (۱۳۶۵). *فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان*. ج ۱: ۱۳۶۲، ج ۳، ۷: ۱۳۶۵، ج ۸: ۱۳۶۶. اسلام‌آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- _____ . (۱۳۸۴). *فهرست نسخه‌های خطی مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی*. ج ۲. تهران: مرکز دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی.

منزوی، علی نقی. (۱۳۳۹). «ساقی نامه‌های خطی». نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. دفتر اول. صص ۵۰-۱۸.

موسوی مراغی، میر عبدالفتاح. (۱۳۸۴). *دیوان اشعار میر عبدالفتاح موسوی مراغی (اشراق)*. چ ۲. تهران: اوحدی.

نصرآبادی، محمدطاهر. (۱۳۱۷). *تذکره نصرآبادی*. تصحیح حسن وحید دستگردی. تهران: ابن سینا. نفیسی، سعید. (۱۳۴۴). *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی*. ج ۲. تهران: فروغی. والی. (سده ۱۱). *ساقی نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۲/۱۴۴]. نسخه خطی تألیف سده ۱۱. تاریخ کتابت سده ۱۱.

واله داغستانی، علی قلی. (۱۳۸۴). *ریاض الشعرا*. تصحیح محسن ناجی نصرآبادی. ج ۱. تهران: اساطیر. وحشی بافقی، شمس‌الدین محمد. (م. ۹۹۱). *ساقی نامه*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نمره مسلسل [۶۷/۵۹۹۶]. نسخه خطی تألیف سده ۱۰. تاریخ کتابت سده ۱۱.

هاتف اصفهانی، احمد. (۱۳۴۹). *دیوان هاتف اصفهانی*. تصحیح حسن وحید دستگردی و مقدمه عباس اقبال آشتیانی. تهران: ارمغان فروغی.

هدایت، رضاقلی خان. (۱۳۳۹). *مجمع الفصحاح*. تصحیح مظاهر مصفا. ج ۴. تهران: امیرکبیر. یاسمی، رشید. (بی تا). *تتبع و انتقاد احوال و آثار سلمان ساوجی*. تهران: محمد رضانی. یاسی پور، غلامرضا. (۱۳۸۷). *سیری در ساقی نامه‌ها، مطرب نامه‌ها، مفتی نامه‌ها، قسم نامه‌ها، مناجات نامه‌ها و خدای نامه‌ها*. تهران: حسینیه ارشاد.

Bloch, E. (1912). *Catalogue des Manuscrits Persans*. Paris: Imprimerie National. Part IV.

Ethe, Hermann. (1903). *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office*. London: Oxford. Vol I.

Rieu, Charles. (1879-1883). *Catalogue of Persian Manuscripts in the British Museum*. London. Vol I & III.

Sachau, ED. (1889). *Catalogue of Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*. London: Oxford. Part I.

Sprenger, A. (1854). *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts in of the Libraries of the King of Oudh*. Calcutta: Baptist Mission Press. Vol I.

بانک اطلاعات کتب و نسخ خطی، وبسایت تخصصی. (آخرین بازنگری در تیرماه

<http://www.aghabozorg.ir>). (۱۳۹۲)

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، وبسایت تخصصی. (آخرین بازنگری در تیرماه

<http://www.ical.ir>). (۱۳۹۲)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، وبسایت تخصصی. (آخرین بازنگری در تیرماه

<http://nlai.ir>). (۱۳۹۲)